

Renata Dopierala

Prywatność

w perspektywie

zmiany społecznej

NOMOS

**Prywatność
w perspektywie
zmiany społecznej**

Renata Dopierala

**Prywatność
w perspektywie
zmiany społecznej**

NOMOS

© 2013 Copyright by Renata Dopierała & Zakład Wydawniczy »NOMOS«

Wszelkie prawa zastrzeżone. Książka ani żadna jej część nie może być przedrukowywana, ani w jakikolwiek inny sposób reprodukowana czy powielana mechanicznie, fotooptycznie, zapisywana elektronicznie lub magnetycznie, ani odczytywana w środkach publicznego przekazu bez pisemnej zgody wydawcy.

Recenzje: dr hab. Hanna Palska, prof. IFiS PAN
dr hab. Anita Wojciechowska-Miszalska, prof. UŁ

Publikacja dofinansowana przez Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego oraz Dziekana Wydziału Ekonomiczno-Socjologicznego Uniwersytetu Łódzkiego

Redakcja wydawnicza: Anna Grochowska-Piróg
Redakcja techniczna: Jacek Pawłowicz
Projekt okładki: Kompania Graficzna – Joanna i Wojciech Jedlińscy

ISBN 978-83-7688-114-0

KRAKÓW 2013

Zakład Wydawniczy »NOMOS«
31-208 Kraków, ul. Kluczborska 25/3u; tel./fax: (12) 626 19 21
e-mail: biuro@nomos.pl; www.nomos.pl

SPIS TREŚCI

WSTĘP	7
ROZDZIAŁ 1. SPOSOBY DEFINIOWANIA PRYWATNOŚCI	13
1. Wprowadzenie do problematyki	13
2. Podstawowe rozumienia prywatności	18
2.1. Relacyjny (interakcyjny) aspekt prywatności	22
2.2. Informacyjny aspekt prywatności	25
2.3. Przestrzenny (fizyczny) aspekt prywatności	27
2.4. Wymiary prywatności	30
3. Prawo do prywatności	41
4. Prywatne/publiczne jako kategorie opisu rzeczywistości	46
ROZDZIAŁ 2. PRYWATNOŚĆ W NOWOCZESNOŚCI	51
1. Historyczne wyłanianie się prywatności	51
1.1. Antyczne antecedencje	52
1.2. Nowożytne czynniki zmian	56
2. Liberalna legitymizacja prywatności	60
2.1. Kanon wartości liberalnych	63
3. Mieszczański dom rodzinny	68
4. Literatura życia prywatnego	78
4.1. Dokumenty osobiste	79
4.2. Powieść nowożytna	81
ROZDZIAŁ 3. „TRANSFORMACJE” PRYWATNOŚCI	83
1. Deformacje relacji prywatne/publiczne	84
1.1. Prywatność „uspołeczniona” – koncepcja Hannah Arendt	85
1.2. Prywatność „skolonizowana” – koncepcja Jürgena Habermasa	91
1.3. Prywatność „tyranizująca” – koncepcja Richarda Sennetta	100
1.4. Prywatność „jako schronienie” – koncepcja Brigitte Berger, Petera Bergera, Hansfrieda Kellnera	105
2. Krytyka dystynkcji prywatne/publiczne – ujęcie feministyczne	109
2.1. Feminizm liberalny – walka o równe prawa	112
2.2. Feminizm socjalistyczny i marksistowski	114
2.3. Feminizm radykalny – „prywatne jest polityczne”	115
2.4. Alternatywny dyskurs maternalny	120
2.5. Motywy wykluczenia kobiet	121

3. Negacja prywatności – podejście totalne	124
3.1. Charakterystyka systemów totalitarnych	124
3.2. Mechanizmy deprywacji prywatności	129
3.2.1. Seksualność i cielesność według ideologii faszystowskiej	130
3.2.2. Sowiecki model rodziny	132
3.2.3. Własność materialna i symboliczna	137
3.3. Przykład Polski	140
ROZDZIAŁ 4. PONOWOCZESNY MODEL PRYWATNOŚCI	151
1. Właściwości ponowoczesności	152
1.1. „Ponowożytne” czynniki zmian	154
2. Wyemancypowana jednostka	165
3. Zdefragmentaryzowana rodzina	169
4. „Przepuszczalny” dom	174
ROZDZIAŁ 5. PRYWATNOŚĆ A MEDIA I TECHNOLOGIE	181
1. Prywatność „upubliczniona”	182
2. Kultura spowiedzi i obnażania	184
3. Postawy wobec prywatności: voyeuryzm i ekshibicjonizm	187
4. Gatunki „tradycyjne”	191
4.1. Prasa i fotografia jako fora prywatności	191
4.2. Radio i telewizja a prywatność	196
4.3. Serial i film dokumentalny: zapis codzienności	198
4.4. Talk-show: opowieść o życiu	200
4.5. Opera mydlana – „wszystko dla kobiet”	204
4.6. <i>Reality show</i> : inscenizacje życia prywatnego	206
5. Internet jako nowe medium	209
5.1. Przemiany w zakresie wzorów komunikacji	211
5.2. Przemiany w zakresie związków międzyludzkich	212
5.3. Gatunki internetowe	215
5.3.1. Strony WWW – sieciowa wizytówka	215
5.3.2. Blog – elektroniczny dziennik	218
5.3.3. Czaty, grupy, fora	222
5.4. Pseudonim internetowy	225
5.5. Terapeutyczny charakter ekspresji internetowej	227
6. Społeczeństwo <i>postprywatne</i> ?	228
ZAKOŃCZENIE	233
BIBLIOGRAFIA	237
INDEKS OSOBOWY	261
SUMMARY: Privacy from a Social Change Perspective	267

WSTĘP

Zainteresowanie prywatnością (życiem prywatnym, sferą prywatną) jest jednym z wyraźniej dostrzegalnych aspektów współczesności, a problematyka ta – zarówno w swym wymiarze teoretycznym, jak i empirycznym – coraz częściej podejmowana jest przez wiele dyscyplin naukowych. Prywatność pojawia się w wielu różnych kontekstach: mówi się o jej zagrożeniu spowodowanym rozwojem technologii pozwalających na inwigilowanie, nadzór i kontrolę jednostek; przywołuje się ją w sytuacji eksperymentów bioetycznych i genetycznych jako przykład ingerencji w podmiotowość; dyskutuje się też o sprawach prywatnych obecnych w mediach i debacie publicznej znoszących ustalone kulturowe tabu, czy o zamykaniu się w prywatności i braku zaangażowania obywatelskiego. Jakkolwiek ze swej istoty prywatność konotuje niedostępność, ograniczoność, ekskluzywność, to wymienione przykłady odnoszą ją do różnych procesów i segmentów rzeczywistości społecznej, co uzasadnia zajęcie się nią na gruncie socjologii. Z tej perspektywy można ją traktować jako odzwierciedlenie (kontynuację) klasycznego dla tej dyscypliny zagadnienia, jakim jest relacja między jednostką i społeczeństwem oraz charakter ich wzajemnych oddziaływań.

Prywatność jako wyodrębnione zjawisko nie była przedmiotem zainteresowania nauk społecznych, mimo że identyfikowane z nią zagadnienia pojawiały się w sposób – mniej lub bardziej rozproszony – w różnych koncepcjach. Problematyka ta lokowana jest głównie w obszarze małych struktur społecznych, temat ten był także obecny (choć nie *explicite*) w kluczowych dla socjologii opisach procesu zmiany społecznej – przejścia od tradycyjnego do nowoczesnego typu społeczeństwa. W sposób bardziej systematyczny refleksja nad prywatnością pojawia się natomiast w rozważaniach dotyczących społeczeństwa ponowoczesnego, dla którego zrozumienia – ze względu na jego specyfikę – jest szczególnie istotna. Uznając

za dominujący aspekt ponowoczesności jej otwarcie na kwestie pomijane (przemilczane i marginalizowane) w dyskursie nowoczesności, współczesna dyskusja nad prywatnością byłaby egzemplifikacją tej tendencji.

Moim zamierzeniem nie jest klasyfikacja i kategoryzacja indywidualnych strategii doświadczania prywatności, rekonstruowana poprzez docieranie do przeżyć i działań aktorów społecznych, ale analiza zjawisk, mechanizmów, procesów, które warunkowały powstanie prywatności, wpłynęły na jej późniejsze transformacje oraz decydują o jej współczesnym kształcie. Celem niniejszej publikacji jest charakterystyka prywatności w perspektywie zmiany społecznej – przejścia od nowoczesnego do ponowoczesnego typu zorganizowania społeczeństwa.

Wbrew potocznym wyobrażeniom, sfera prywatna nie jest dziedziną autarkiczną, autonomiczną, lecz jest jednym z elementów systemu społecznego, dlatego zmiany w różnych jego obszarach powodują także przeobrażenia na jej poziomie. Każda faza rozwoju społecznego, definiowana przez specyficzną konfigurację społeczno-kulturową, wiąże się z określonym „modelem” prywatności, jak i „publiczności”, przy czym charakter każdego z tych elementów jest określany relacyjnie. Uznaję prywatność za zjawisko konstruowane społecznie i kontekstowo; sposoby doświadczania, odczuwania i praktykowania prywatności są bowiem konsekwencją regulacji aksjonormatywnych obowiązujących w danej zbiorowości (zwłaszcza w zakresie tego, co może być publicznie ujawniane, a co nie posiada takiego przyzwolenia), a także pozostają we wzajemnych oddziaływaniach z różnymi instytucjami (typu państwo, religia, gospodarka), wzorami kulturowymi czy wyobrażeniami dostarczonymi przez media.

Książkę otwiera przegląd koncepcji prywatności (mających swą genezę głównie w psychologii i w naukach prawnych) opisujących różne jej wymiary (przestrzenny, interpersonalny, informacyjny) oraz spełniane przez nią funkcje zarówno w perspektywie jednostkowej, jak i grupowej. Dopełnieniem tych ustaleń jest wprowadzenie rozróżnienia między prywatnością a prawem do prywatności oraz opis dystynkcji prywatne/publiczne uznawanej za jedną z konstytutywnych zasad organizowania życia społecznego. Z prezentacji podstawowych ujęć teoretycznych wynika, że prywatność to nie tylko mentalny i/lub fizyczny stan odosobnienia, ale także działania zachodzące w ramach interakcji: w grupach pierwotnych opartych na bezpośrednich, bliskich stycznościach – czyli w warunkach intymności. Pozwala to na rozpatrywanie jej w kategoriach procesów wewnątrzgrupowych, nie zaś jedynie indywidualnie przeżywanej subiektywności, co

w ograniczonym stopniu czyni możliwym dotarcie do tego poziomu doświadczeń. Za podmioty tak rozumianej prywatności zwykle uznaje się rodzinę (aspekt informacyjny, interakcyjny) oraz, w aspekcie przestrzennym, dom. Przez odniesienie do tych elementów (rodzina, dom, jednostka) dokonują rekonstrukcji dominujących wzorów prywatności w różnych momentach czasowych.

Rozpoczynam od prywatności w nowoczesności (rozdział 2.), gdyż jest ona uznawana za jej „produkt”. W epoce przednowoczesnej życie jednostki było wtopione we wspólnotę, zamykającą ją poprzez sieć wzajemnych zobowiązań i zależności w świecie, który (według naszych rozróżnień) nie był ani prywatny, ani publiczny. Jakkolwiek istniały wtedy pewne enklawy odosobnienia, to jednak dopiero w nowożytności ukształtowało się funkcjonujące do dziś rozumienie prywatności. Przyczyniły się do tego takie zjawiska, jak: formowanie się nowoczesnego państwa, rozwój kapitalizmu, liberalizmu, indywidualizm, procesy urbanizacji, nowe formy religijności oraz upowszechnienie nauki i edukacji. Istotną rolę odegrały także różne gatunki literackie, które pozwalały fluktuować rozwijającym się ideom życia prywatnego, konfrontować wyobrażenia i praktyki indywidualne z zawartymi w przekazie. Elementem spajającym wskazane zjawiska było XIX-wieczne mieszczaństwo, które najpełniej zrealizowało wyraźny rozdział między życiem publicznym a prywatnym. To burżuazja stworzyła warunkowany ideologicznie wzorec życia prywatnego, otoczyła swój dom i rozgrywające się w nim sprawy murem nieprzejrzystości, czyniąc go hermetycznym dla świata. Uznaje się, że wyznaczyła ona nie tylko pewną normę w pojmowaniu prywatności, ale także jej relacji do sfery publicznej jako względnej równowagi.

Dychotomiczny podział rzeczywistości może ulegać różnorodnym modyfikacjom, mającym zarówno charakter historyczny, jak i normatywny. W rozdziale trzecim prezentuję zagadnienia związane z wielorakimi transformacjami prywatności (w tym jej odniesień do sfery publicznej) dokonującymi się pod wpływem czynników społeczno-ekonomiczno-politycznych nasilających się w drugiej połowie XX wieku. Transformacje te mają trojaki wymiar: dotyczą, po pierwsze, zmieniających się relacji między sferą publiczną i prywatną, stanowią zatem **deformacje** wcześniej opisanego wzoru. Pokazują to cztery koncepcje (Hannah Arendt, Jürgena Habermasa, Richarda Sennetta, Brigitte Berger i Petera Bergera), z których każda wskazuje na nieco inny aspekt dokonujących się przeobrażeń nowoczesnego modelu. Po drugie, przykład państw totalitarnych opierających swe istnienie na

ideologicznym kwestionowaniu podziału rzeczywistości na odrębne sfery obrazuje systemowe próby **negowania** prywatności (w zakresie stosunków rodzinnych, cielesności, seksualności), a także działania zmierzające do jej eliminacji. Po trzecie, **krytyczne** stanowisko wobec liberalnego ujęcia dystynkcji prywatne/publiczne zajmują różne odłamy feministyczne, traktujące ją jako narzędzie wykorzystywane do wykluczania kobiet z przestrzeni publicznej i przemilczania dysfunkcyjnych zjawisk, których doświadczają w sferze prywatnej. Formułując hasło „Prywatne jest polityczne” feministki niejako „upubliczniły” prywatność i uczyniły ją otwartą na analizy społeczne.

Nowe ruchy społeczne, przemiany systemu kapitalistycznego i państwa, proces indywidualizacji, rozwój technologii komunikacyjnych i informacyjnych to strukturalne ramy opisu prywatności w ponowoczesności (rozdział 4.). Po scharakteryzowaniu współczesności (z uwzględnieniem niejednoznaczności terminologicznej, która ją określa) oraz wskazaniu tych zjawisk, które w kontekście prywatności i jej możliwych przemian odgrywają wiodącą rolę (globalizacja i implikowane przez nią przekształcenia czasu i przestrzeni, upowszechnienie systemów eksperckich, nasilenie ryzyka i niepewności) przechodzę do próby skonstruowania ponowoczesnego „modelu” prywatności, uwzględniającego trzy – konstytutywne dla niej – wymiary: rodzinę, dom, jednostkę. Prowadzi to do konkluzji, że wraz z transformacjami społecznymi zmienia się desygnat prywatności. Jej dotychczasowe podmioty ulegają przeobrażeniom; patriarchalna rodzina nuklearna – charakterystyczna dla społeczeństw przemysłowych – przestaje być trzonem prywatności, stają się nim raczej jednostki uczestniczące w różnych okresach swych biografii w różnych konfiguracjach życiowych. Sfera rodzinno-domowa nie jest już „całością”, co sugeruje rozłączenie niegdyś względnie spójnej treściowo kategorii; ulega ona wewnętrznej reorganizacji, głównie za sprawą zmieniającej się pozycji kobiet (zawodowej, prawnej). Dominująca w ponowoczesności indywidualizacja związana z koniecznością wybierania, podejmowania decyzji dotyczących stylu życia, planu życiowego przekłada się także na sferę prywatną, którą każdy musi skomponować indywidualnie.

Książkę zamyka rozdział piąty: „Prywatność a media i technologie”. Media odegrały kluczową rolę nie tylko w renegotjacji granicy między tym, co prywatne i publiczne, ale także uczyniły z prywatności temat obecny w strukturze przekazu medialnego. Technologie komunikacyjne i informacyjne wywarły wpływ na prywatność upubliczniając to, co tradycyjnie uznawane było za prywatne i wykształcając zjawisko prywatności

zapośredniczonej przez media, czyli „prywatności upublicznionej”. Proces ten był możliwy m.in. dzięki zmianom w mediach tradycyjnych (wzrost interaktywności, udostępnienie przestrzeni mediów dla „spraw interesujących zwykłego człowieka”, zmiana pojawiającej się w nich problematyki) i powstaniu nowych mediów (głównie Internetu). By zobrazować to „przesunięcie”, analizuję gatunki, których wspólną cechą jest „eksploatowanie” prywatności, codzienności i intymności. Komplementarną stroną medialnego upublicznienia prywatności jest jej zanikanie związane z inwigilacyjnymi właściwościami nowych mediów. Kamery przemysłowe instalowane na ulicach, lotniskach, w centrach handlowych, bazy danych gromadzące wrażliwe informacje, możliwość nagrywania rozmów telefonicznych, wykonywania zdjęć bez wiedzy zainteresowanych, szpiegujące oprogramowanie komputerowe – to infrastruktura społeczeństw określanych mianem postprywatnościowych.

Przedstawione w pracy ustalenia nie mają charakteru wyczerpującej prezentacji, moim zamierzeniem było raczej wprowadzenie do problematyki, która choć istotna społecznie, w polskiej literaturze naukowej jest w niewielkim stopniu reprezentowana (odmiennie niż w obcojęzycznej). Wiele kwestii jedynie zasygnalizowano, wymagają one zarówno rozwinięcia teoretycznego, jak i analiz empirycznych.